

UDK 339.187.62

JEL E62

TƏHSİLİN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİNƏ
YENİ BAXIŞ

Z.H.ZEYNALOV

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti**zeynalov.zakir@inbox.ru*

Bazar münasibətlərinin inkişafı şəraitində insan kapitalı üçün əlverişli investisiya və kredit imkanlarının yaradılması müasir zamanın tələbidir. Ali təhsilin maliyyələşdirilməsində ən mühüm hadisə təhsil kreditlərin verilməsidir.

*İndiki şəraitdə təhsil haqlarının ödənilməsi üçün ödənişli əsaslarla təhsil alan tələbələr bank-kredit imkanlarından istifadəsini optimallaşdırmaqdır. Belə ki, bu günkü banklar ölkəmizdə tələbə kontingentinin potensial imkanlarını nəzərə alaraq, **bank-tələbə əməkdaşlıq formatının** qurulmasını dəstəkləməli, tələbələrə və professor-müəllim heyətinə kreditə çıxış imkanlarını sadələşdirməli və bu imkanın reallaşdırmasına şərait yaratmalıdır.*

Açar sözlər: təhsil sistemi, müəllim, tələbə, təhsil krediti, kredit, bank lizinqi

Təhsil sistemi hər bir cəmiyyətin ən mühüm fəaliyyət sahəsidir. Bu sahəyə investisiya qoymaq təhsilin inkişafına nə qədər kömək edəcək və ya insan kapitalının inkişafına bir stimül və təkanverici qüvvə olacaqmı?

Ölkəmizdə təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün yeni maliyyə mexanizmlərindən istifadə etməklə sistemin formalaşması istiqamətində yeni təcrübədən istifadə edilməsinə zərurət yaranmışdır. Belə ki, bu gün maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının yaradılması insanların maliyyə ehtiyaclarının ödənilməsinə, ümumi rifah halının yaxşılaşdırılmasına zəmanətdir.

Beynəlxalq təcrübə də göstərir ki, kifayət qədər səmərəli metodlardan biri də kredit imkanındır. Bu universal investisiya aləti dövlət maliyyə vəsaitlərinin məlum məhdudiyəti fonunda iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi və yerli sahibkarların, xüsusi ilə də təhsil işçilərinin, eyni zamanda ali və orta ixtisas müəssisələrində təhsil alan tələbələrin dəstəklənməsi üçün münbit zəmin yaradacaqdır. Məhz maliyyə resurslarına çıxış, təhsil işçilərinin stimullaşdırılması üçün güclü impulsdur və təhsil müəssisələrinə kəskin maliyyə gərginliyi yaratmadan təhsil işçilərinin qarşıya qoyulan məsələlərə yanaşmada keyfiyyətin yüksəldilməsinə və şəffaflığın təmin olunması ilə nəticələnəcəkdir.

Mövzunun aktuallığı – insan kapitalının, ağıllı beyinlərin inkişafı ilə əlaqədar olaraq müasir innovativ metodlardan istifadə, təhsil müəssisələrində təhsil haqlarının ödənilməsi və digər məqsədlər üçün yeni **maliyyələşmə (kreditləşmə) mənbələrinin** yaradılması və təhsil işçilərinin zəruri ehtiyaclarının ödənilməsi üçün **istehlak kreditlərinə** çıxış imkanlarının dəstəklənməsidir.

Mövzunun konseptuallığı ondadır ki, maliyyələşmənin (kreditləşmənin) səmərəliliyinin və şəffaflığının təmin olunması üçün **“təhsil bankları”** yaxud **“təhsil fondları”** kimi maliyyələşmə subyektlərinin yaradılmasına ehtiyac var. Qeyd edək ki, belə qurumlar özəl sektorun (hüquqi və fiziki şəxslər) maliyyə imkanları və dəstəyi ilə yaradılmalıdır, çünki **“təhsil bankları”** yaxud **“təhsil fondları”nın** təsisçiləri aparılan əməliyyatların nəticəsi olaraq mənfəət əldə edir, təhsil müəssisələrinin işçiləri isə maliyyə resurslarına çıxış imkanı əldə edirlər. Bu qurumun yaradılmasında dövlətin dəstəyi ilə yanaşı qanunvericilikdə zəruri dəyişikliklərin aparılması mütləqdir.

Müasir mərhələdə Azərbaycanda təhsilin inkişaf etdirilməsi istiqamətində əsaslı islahatlar aparılmaqdadır. Modern standartların və dünya praktikasının tətbiqi uğurla həyata keçirilir. Azərbaycan prezidenti cənab İlham Əliyevin bütün sahələrlə yanaşı təhsil istiqamətində də apardığı məqsədyönlü siyasəti sabahın avanqardı olan gəncliyin sağlam sütunlar üzərində yetişməsini təmin edir. Müasir tələblərə cavab verən yeni tədris müəssisələrinin yaradılması, ali və orta təhsil ocaqlarının maddi-texniki bazasının yaxşılaşdırılması, 3200-dən çox məktəbin tikilməsi, 100 mindən çox tələbənin taqaüdüünün əhəmiyyətli dərəcədə artması və digər bu kimi addımlar qazanılmış uğurun göstəriciləridir.

Bununla yanaşı ölkəmizdə mövcud şəraitdə təhsil sahəsində bəzi əlavə təkliflərin reallaşdırılması da labüddür.

Qiyabi təhsil sisteminə baxış

Məlum olduğu kimi, artıq uzun illərdir ki, Azərbaycanda əyani təhsil ilə bərabər, həm də qiyabi təhsil modeli tətbiq olunur. Bu təhsil formasının tarixi ötən əsrin ortalarından başlayır. Mahiyyət etibarilə istehsalatdan ayrılmaq şərti ilə təhsil almağı şərtləndirən bu metod müasir dövrdə öz spesifik effektini qoruyub saxlaya bilmir. Araşdırmalar da göstərir ki, qiyabi təhsil sistemi dünyada sadəcə iki ölkədə - Azərbaycanda və Rusiyada tətbiq olunmaqdadır. Beynəlxalq təhsil reytinglərinin ön sıralarında yer alan dövlətlərdə isə bu, daha təkmilləşdirilmiş formada distant təhsil, məsafədən təhsil və ya açıq öyrətim şəklində həyata keçirilir. Bu distant təhsil modeli mahiyyət etibarilə tələbəyə bir növ müstəqil hazırlaşmaq imkanı verir. Belə ki, standart əyani təhsil modelindən fərqli olaraq distant təhsil formasında tələbə mütəmadi olaraq ali məktəbə getmir. Tədris-metodiki materiallarını elektron şəkildə əldə edir və sahəsi üzrə biliklərə müstəqil şəkildə yiyələnir. Sonda isə sadəcə ümumi imtahanlar mərkəzləşdirilmiş şəkildə keçirilir və yalnız o zaman tələbənin real iştirakı tələb olunur.

Hesab edirəm ki, dünya təcrübəsində uğurla həyata keçirilən bu müasir

modellərin Azərbaycan təhsil sistemində də tətbiq olunması ümumi tədrisin qlobal inkişafına yol açmaqla yanaşı, həm də maarifləndirmənin daha geniş trayektoriyasını əhatə etməsinə səbəb olacaqdır.

İdarəetmə sisteminə yanaşma

Məlumdur ki, hər bir müəssisənin idarə edilməsi inzibati əsasların tələbləri ilə həyata keçirilir. İnzibati idarəetmə forması, müəssisənin aid olduğu sahədən asılı olmayaraq müasir funksional perimetrlərin və innovativ parametrlərin tətbiqini, qüsursuz fəaliyyət spektrini təmin edir. Azərbaycan təhsil sistemində, xüsusilə də özəl tədris müəssisələrində rəhbər heyətin menecment və müasir idarəetmə mexanizmlərinə bələd olan **peşəkar və müasir kadrlardan təşkil olunması (müsabiqə yolu ilə seçilməsi)** hər bir halda tərəqqini sürətləndirə bilər. Çünki müasir dövrün idarəetmə mexanizmini və menecmenti bilən mütəxəssislər tərəfindən qurulması bu sahədə də yaradıcı elementlərin daha tez və daha geniş arealda parlamasına səbəb ola bilər. Bu da təhsildə idarəetmə institutu ilə yanaşı, həm də elmin proporsional inkişafına təkan verəcəkdir.

Müstəqilliyimizin ilk illərindən təhsil sistemində özünü göstərən yeniliklərdən biri də qeyri-dövlət təhsil müəssisələrinin, xüsusən də özəl tədris ocaqlarının yaranmasıdır. O da məlumdur ki, bu gün özəl lisey-məktəblərin fəaliyyəti xüsusi razılıq (lisenziya) əsasında təşkil olunur. Bu da müxtəlif hallarda özəl sahibkarlıq funksiyalarını məhdudlaşdırır. Hesab edirəm ki, təhsil sahəsində xüsusi lisenziyalaşdırmanın aradan qaldırılması Azərbaycanın tədris sferasının yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymasına, dövlət və özəl təhsil-tədris sahəsində rəqabət mühitinin sağlamlaşdırılmasına, şəffaflığın təmin olunmasına və tədrisin keyfiyyətinin artırılmasına imkan verəcəkdir.

Orta və tam orta ümumtəhsil müəssisələrində rəhbər işçiləri seçərkən keyfiyyətin yüksəldilməsi və şəffaflığın təmin olunması məqsədilə bunun **müsabiqə yolu ilə həyata keçirilməsi** də məqsədəuyğun hesab oluna bilər. Çünki hər bir müəssisədə keyfiyyətli xidmətin təmin edilməsi, gələcək perspektivlərin daha operativ əldə olunması rəhbər faktoruna bağlıdır. Xüsusilə də mövzu təhsildirsə, burada hər bir seçim və təyinat gələcək qarşısında önəmli yer tutur.

Təhsil işçilərinə və tələbələrə kreditə çıxış imkanlarının sadələşdirilməsinə baxış

Məlumdur ki, müasir dövrün şərtlərinə uyğun olaraq Azərbaycanda da **təhsil işçiləri müstəqil sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaqda** azadlırlar. Bu da reallıqdır ki, azad sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində ölkə rəhbəri səviyyəsində mütərəqqi addımlar atılmış, bununla bağlı yardım fondu yaradılmışdır. Hesab edirəm ki, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan təhsil işçilərinə **kredit xəttinin açılması (güzyətli kreditlərin verilməsi)** dövlət başçısının islahatçı lider kimi təşəbbüsünə dəstək

olacaq, ölkədə sahibkarlıq subyektləri ilə yanaşı, ümumi inkişafın konturlarını daha da genişləndirəcəkdir.

Bu dövrün əsas xüsusiyyətlərindən biri təhsil sisteminin inkişafına ayrılan vəsaitlərin ildən-ilə artırılmasıdır. Bu isə təhsilin dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən biri olması ilə bağlıdır. Bu istiqamətdə irəli sürülən təkliflər isə dövrün təhsil sahəsini daha da stimullaşdırmağa bilər.

Bu təkliflərdən biri də, təhsil müəssisələrindəki **tələbələrə, magistrlara və doktorantlara kredit xəttinin açılmasıdır**. Hesab edirəm ki, bu imkanların reallaşdırılması sayəsində tələbələrin, magistr və doktorantların maddi rifah halı daha da yaxşılaşacaq, mövcud imkanları genişlənəcək və mənimsəməkdə olduqları peşə təhsili istiqamətində daha inamlı addımlar atmalarına təminat verəcəkdir. Bu istiqamətdə müvafiq qurumlar tərəfindən yaxın gələcəkdə məsələnin hərtərəfli şəkildə müzakirə edilib, hüquqi rəsmiləşdirmə formasında icrasının təmin edilməsi elm qarşısında növbəti uğur fəzaları açmağa bilər.

Tələbə kreditləri ali təhsilə tələbatı artırır, onu daha əlverişli edir və təhsildə meydana gələ biləcək maliyyə çətinliklərini aradan qaldırmağa kömək edir. Bu tələbələrə daha yaxşı təhsil almaq üçün stimula verir ki, təhsillərini başa çatdırdıqdan sonra borclarını ödəyə bilsinlər (1,139).

Araşdırmalar göstərir ki, ölkəmizdə **ödənişli əsaslarla təhsil alan tələbələrin** böyük əksəriyyəti təhsil haqlarının vaxtında ödənilməsində çətinlik çəkirlər. Bu səbəbdən həqiqətən də tələbələr təhsili davam etdirmək imkanından məhrum olurlar və ya bu istiqamətdə çox ciddi maneələrlə rastlaşırlar. Çıxış yolu, təhsil haqlarının gecikdirilmədən ödənilməsi üçün ödənişli əsaslarla təhsil alan tələbələrin bank-kredit imkanlarından istifadəsini optimallaşdırmaqdır. Belə ki, bu günkü banklar ölkəmizdə tələbə kontingentinin potensial imkanlarını nəzərə alaraq, **bank-tələbə əməkdaşlıq formatının** qurulmasını dəstəkləməli, tələbələrə kreditə çıxış imkanlarını sadələşdirməli və bu imkanın reallaşdırmasına şərait yaratmalıdır.

Ali təhsilin maliyyələşdirilməsində ən mühüm hadisə təhsil kreditlərin verilməsidir. Kredit təşkilatları tələbələrə və ya onların valideynlərinə kreditləri adi şərtlərlə və ya dövlət zəmanəti ilə verə bilərlər. Son illərdə kreditləşmənin yeni forması kimi kreditlərin universitetlərin özləri tərəfindən verilməsidir (2, 43).

Ölkəmizdə 2015-ci ildə qeydiyyatdan alınmış "Maarifçi" Tələbə Kredit Fondu Azərbaycan Respublikasının dövlət ali təhsil müəssisələri tərəfindən təsis edilmişdir. Fondun əsas məqsədi aztəminatlı ailələrdən olan tələbələrə kreditlərin verilməsi ilə əlaqədar onlara təhsil almaqda bərabər imkanların yaradılmasıdır.

"Maarifçi" TKF-a 01.02-15.03 2017-ci il tarixində müraciət edən tələbələrin yerlərinin sayı 82, müraciətlərin sayı 36 nəfər, uyğun görülüb 30 nəfər, boş yerlərin sayı isə 52 nəfər təşkil etmişdir.

"Maarifçi" TKF-a 01.02-15.03 2018-ci il tarixində müraciət edən tələbələrin yerlərinin sayı 40, müraciətlərin sayı 33 nəfər, uyğun görülüb 23

nəfər, boş yerlərin sayı isə 19 nəfər təşkil etmişdir. Araşdırmalar göstərir ki, təhsil kreditlərinin təbliğ edilməsinə və populyarlaşması işinə böyük ehtiyac var, çünki ali təhsil müəssisələrində təhsil alan tələbələrin potensialı buna əsas yaradır. Tələbələr arasında aparılan sorğuda 52 nəfərdən 12 nəfərinin “Maarifçi” TKF haqqında məlumatlı olduqları, 40 nəfərin məlumatlı olmadıqları və 52 nəfərdən (100%) heç kimin fonda müraciət etmədiyi müəyyən olundu.

Qeyd edək ki, təhsil sisteminin inkişafına ayrılan vəsaitlərin ildən ilə artmasına baxmayaraq, tələbələrə verilən kreditin həcmi ən aşağı səviyyədədir. Bu onu göstərir ki, təhsil kreditlərinə çıxış imkanları sadələşdirilməli, tələbə kontingenti maliyyə çətinliyini aradan qaldıraraq, daha yaxşı təhsil ala bilsin.

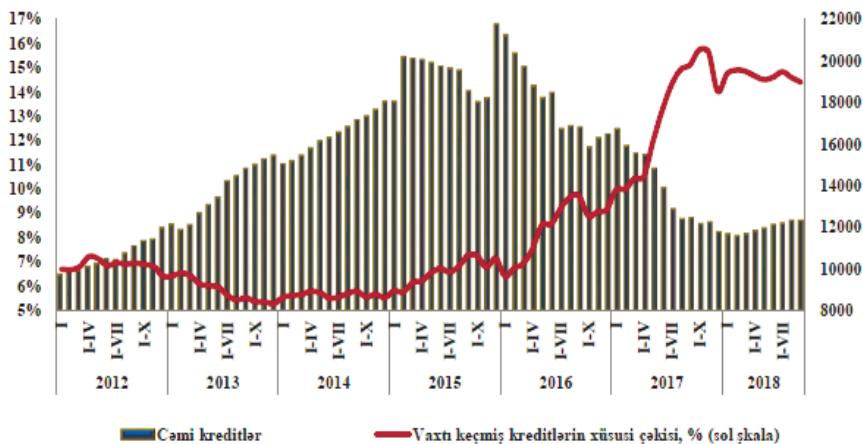
Maliyyə sektorunun inkişafı iqtisadi şaxələnmə, modernizasiya, əhəlinin sosial rifahının yüksəldilməsi, inklüziv cəmiyyətin formalaşdırılması üçün zəruri şərtidir.

Maliyyə vasitəçiliyinin zəif inkişafı, maliyyə dərinliyinin aşağı olması və investisiyalardakı azalma müəssisələrin effektiv fəaliyyəti və bütövlükdə iqtisadi artım perspektivləri üçün başlıca məhdudiyyətdir.

Statistik ümumiləşdirmə ilə desək bu da reallıqdır ki, bankların aktiv kredit əməliyyatları azalmaqdadır. Bank portfelində bu xidmət növünün kifayət qədər məhdud olması qənaətinə gəlmək olar.

Qrafik 1

Bank kreditlərinin həcmi,mln. manat

Mənbə: AR Mərkəzi Bankı.Statistik bülleteni 09/2018

Qrafikdən görüldüyü kimi bank kreditlərinin həcmi 2015-2017-ci illər ərzində 9.973 mlrd manat azalmışdır. Kreditlərin azalması fonunda banklar kredit portfelinin diversifikasiyasına baxmalı, təhsil sisteminin potensial imkanlarını nəzərə alaraq bu sahəyə münasibətini dəyişməlidir. Çünki son

statistik göstəricilərə görə, hazırda ölkənin fəaliyyət göstərən 51 (40 dövlət, 11 özəl) ali təhsil müəssisələrində təhsil alan tələbələrin sayı 171 min 104 nəfər, bakalavriat səviyyəsində 157 min 662 tələbə, magistratura səviyyəsində isə 13 min 442 tələbə təhsil alır. Bu tədris ocaqlarında dərs deyən professor-müəllim heyətinin sayı isə 14 min 569 nəfərdir (3). Belə bir potensial, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi “**təhsil bankları**”, yaxud “**təhsil fondları**”nın yaradılmasını nəinki zəruri edir, həm də tələb edir.

“Təhsilimizin məqsədi gənc nəslə, uşaqlara təhsil verib onları gələcəyə hazırlamaqdır. Hər bir insan gərək, eyni zamanda vətəndaş olsun. Mütləq vətəndaş olsun. Dövlətinə sadiq, millətinə sadiq, ənənələrinə sadiq, xalqına sadiq vətəndaş olsun.” Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev bu diskursiv fikirlər ilə ölkədə sağlam, şəffaf, müasir və innovativ təhsil sisteminin qurulmasına və davamlı inkişafına səsləyir. Bütün bu mütərəqqi fikirlərin fonunda qeyd edim ki, modern tədris mütəxəssisi hər cür yeniliyə və fikir plüralizminə açıq olmalıdır. Müasir təfəkkürlü müəllim, özünü davamlı inkişaf etdirməkdə maraqlı olmalı və tələbələrə də vaxt ayırmağı bacarmalıdır. Dərs zamanının məhsuldar istifadə edilməsi tələbələr tərəfindən təhsilə marağın artmasını təmin edəcəkdir.

Ölkə Prezidenti İlham Əliyev 25 aprel 2019-cu ildə Pekində keçirilən 2-ci “**Bir kəmə, bir yol**” Beynəlxalq Əməkdaşlıq Forumunda deyib: “Əsas hədəfimiz *iqtisadiyyatımızı saxələndirmək*, insan kapitalına investisiya yatırmaq və inkişaf üçün dayanıqlı imkanlar yaratmaqdır”.

Qeyd etdiyim məsələlərin məntiqi davamı olaraq ali təhsil ocaqlarında çalışan professor-müəllim heyəti üçün **kredit xəttinin açılması və güzəştli kreditlərin verilməsi** hər bir halda uğurlu addım ola bilər. Belə olan halda onların maddi təminatı sırf məvacib asılılığından azad olub, daha rahat şəkildə ehtiyaclarını ödəmələrinə şərait yaradar. Dövlət və özəl bank sferasında əldə olunmuş yeniliklərdən, ölkənin avanqardı sayılan elm-təhsil işçilərinin imtiyazlı şəkildə istifadə edə bilməsi, bu sahədə çalışan hər kəsin arzusudur.

Təhsildə qadın faktoru

Qadın əməyi cəmiyyətin bütün sahələri üçün önəmli və dəyərli faktorlardandır. Bu uğurlu məqam ölkədə hökm sürən mütərəqqi gender bərabərliyi ideyasının nəticəsidir. Eləcə də təhsil sistemində qadınlar böyük hərəkətverici qüvvədir. Tədris formalarının müxtəlif istiqamətlərində və ümumi inkişafda qadınların əməyi danılmaz, inkar olunmazdır. Bütün bu sistemli ardıcılığa dayanaraq:

- *Qadın müəllimlərə xüsusi güzəştli kreditlərin verilməsi;*
- *Ali məktəblərin müəllim kollektivinin maraq və motivasiyasının artırılması məqsədilə təhsil ocağının nəzdində təsərrüfat hesablı xüsusi fondların yaradılması;*

və digər bu kimi xüsusi maddi əhəmiyyətli məqamların pilləli şəkildə uyğun-

laşması tədris müəssisələrində çalışanların fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına adekvatdır. Çünki Ulu Öndər Heydər Əliyev demişdir ki, *“Həyatını müəllimliyə həsr edən insanlar, həqiqətən, fədakar, xalqına, millətinə sədaqətli və eyni zamanda qəhrəmanlıq göstərən insanlardır.”*

Təklif ardıcılığında onu da qeyd etmək lazımdır ki, pedaqoji təhsil verən ali tədris ocaqlarında yeni yetişən kadrların praktiki keyfiyyətlərinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə tədris-təcrübə proqramlarının tətbiq olunması və ya bununla müəllimlərin maarifləndirilməsi və inkişafı ilə bağlı **tədris-metodik qurumlarının yaradılması** (regionlar da nəzərə alınmaqla) daha önəmli və labüddür.

Təhsil işçilərinin maddi rifahının yüksəldilməsi və əmək fəaliyyətinin stimullaşdırılması üçün dövlət tərəfindən mütəmadi olaraq əhəmiyyətli addımlar atılır. Lakin bu sahədə müəyyən problemlər hələ də mövcuddur. Problemlərin vaxtında həll edilməsi ali təhsil sferasında keyfiyyət göstəricilərinin say və keyfiyyətinin artmasına, elmi sahədə ciddi nailiyyətlərin əldə olunmasına gətirib çıxaracaq, bu isə öz növbəsində ölkədə insan kapitalının formalaşdırılması prosesinin davamlı xarakter alması ilə nəticələncək.

Lizinq xidmətlər bazarında bank lizinqi və təhsil

Lizinq maliyyə xidmətlərinin xüsusi forması kimi əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Beynəlxalq təcrübə sübut edir ki, lizinq təkə yeni texnologiyaların tətbiqi, istehsal potensialının keyfiyyətcə təkmilləşdirilməsi və artırılmasının vacib kanalı deyil, *həm də sahibkarlığın maddi cəhətdən dəstəklənməsi və stimullaşdırılması, sosial gərginliyin azaldılması, əlavə iş yerlərinin yaradılması, kapital qoyuluşlarının cəlb edilməsi və s. üçün təsirli vasitədir.*

Bazar münasibətlərinin formalaşması, ölkə iqtisadiyyatında baş verən dəyişikliklər əsas vəsaitlərin yenilənməsində və əvəz edilməsində elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin tətbiqini, istehsalın texniki bazasının yeni metodlarla təzələnməsini, həmçinin maliyyə resurslarından daha rəşional istifadəni, əlverişli investisiya və sahibkarlıq mühitinin yaradılmasını zəruri edir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, belə qeyri-ənənəvi və kifayət qədər səmərəli metodlardan biri lizinqdir. Beynəlxalq səviyyədə tanınmış bu universal investisiya aləti dövlət maliyyə vəsaitlərinin məlum məhdudluğu fonunda iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi və yerli sahibkarlığın dəstəklənməsi üçün böyük həcmdə xüsusi resursları əlavə olaraq cəlb etməyə imkan verir. Məhz lizinq müəssisəyə kəskin maliyyə gərginliyi olmadan əsas fondlarını sürətlə modernləşdirməyə və yüksək keyfiyyətli, müasir tələblərə uyğun məhsul buraxmağa imkan verir.

“Lizinq” termini ingilis dilində olan “to lease” felindən yaranmış və “icarəyə götürmək”, “əmlakı icarəyə götürmək və vermək” deməkdir. Baxmayaraq ki, iqtisadi-hüquq münasibətləri, lizinqlə analoji əməliyyatlar və sövdələşmələr hələ qədim dövrlərdən (təxminən b.e.ə. 1760-cı ildən) məlum olmuşdur, sözün özünün işgüzar üslubda istifadəsinə XIX əsrin sonundan

başlanmışdır (4, 110).

Kredit münasibətləri obyekt olaraq əsas kapitalın elementləri (əmlak), subyekt olaraq isə lizinq verən (kreditor qismində) və lizinq alan (borcalan qismində) çıxış edir.

İqtisadi kateqoriya kimi lizinqin xüsusiyyətləri özünü, ilkin olaraq əmlak münasibətlərində göstərir. O, əmlakdan istifadə hüququnun onlara olan mülkiyyət hüququndan ayrılmasından ibarətdir: əgər ikincisi lizinq verəndə saxlanırsa, birincisi lizinq alana keçir ki, buna görə də o, müəyyənləşdirilmiş maddə (lizinq ödəmələri) ödəyir. Başqa sözlə, mülkiyyət hüququnun parçalanması baş verir.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq, *lizinqin tərifini* aşağıdakı kimi vermək olar: lizinq *dedikdə*, əmlakın mülkiyyətə alınması və onun sonradan uzunmüddətli icarəyə verilməsi ilə bağlı bütün kompleks əmlak və maliyyə münasibətləri başa düşülür (5, 45). Ümumiyyətlə, lizinqin belə bir tərfi onun mahiyyətini açmaq üçün fundamental hesab edilə bilər. Bu tərifdə lizinqin dörd xüsusiyyəti özünü göstərir: əmlak-maliyyə münasibətləri; investisiya əməliyyatının kreditləşməsi; lizinq predmetinin alınması; maddi aktivin icarəyə verilməsi.

Lizinq müasir dövrdə bazar infrastrukturunun vacib elementinə çevrilmişdir (6, 337).

Müasir lizinq xidmətləri bazarı lizinqin çoxsaylı növləri ilə xarakterizə olunur. İqtisadiyyat və hüquq ədəbiyyatı səhifələrində lizinqin müxtəlif növlərinin adı çəkilir.

Bir çox ədəbiyyat mənbələrində lizinq müxtəlif cür təsnifləşdirilsə də, ümumilikdə “operativ” və “maliyyə” lizinqi üzrə təsnifat daha geniş yayılmışdır.

Maliyyə lizinqi ölkələr üzrə fərqli mahiyyətə malikdir. Maliyyə lizinqinə aid ümumi ortaq təsnifat kriteriyası lizinq öhdəliklərinin icrası zamanı meydana çıxan mülkiyyət hüququnun ötürülməsi ola bilər.

Öz xərclərinin ödənilməsinə və amortizasiya şərtlərinə görə maliyyə lizinqi lizinqin müstəqil növü kimi lizinq şirkətlərinin praktikasında geniş tətbiq edilir.

Maliyyə lizinqinə (*financial or finance lease*) görə – lizinq müqaviləsinin fəaliyyəti dövründə lizinqalan (icarəyə götürən) tərəfindən lizinqverənə (icarəyə verənə) əmlakın tam dəyərinin (tam amortizasiyasının) ödənilməsi həyata keçirilir.

Başqa sözlə, **maliyyə lizinqi** – fəaliyyət göstərdiyi müddət ərzində avadanlığın amortizasiyasının tam dəyərinin və ya əsas hissəsinin ödənilməsinə, əlavə xərcləri və lizinq verənin mənfəətini nəzərdə tutan tərəflər arasında uzunmüddətli bir razılıqdır.

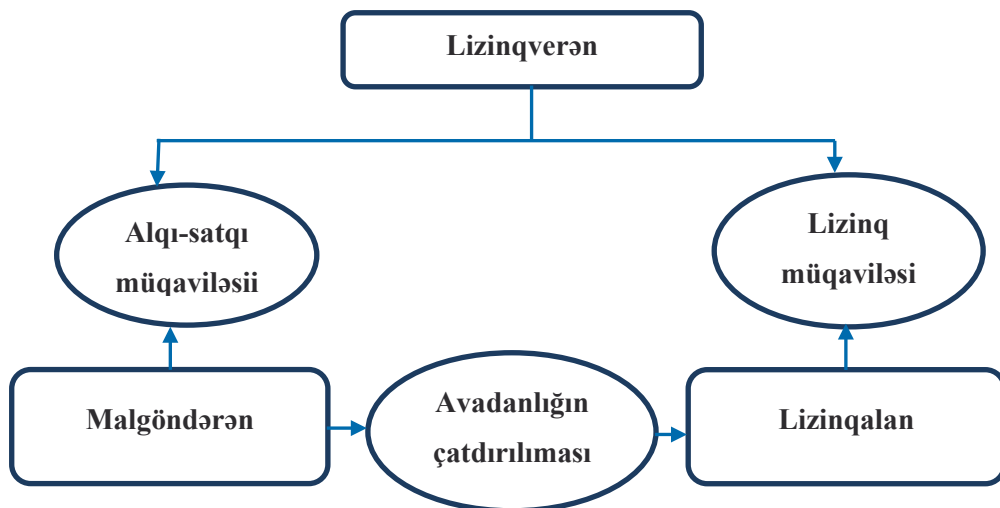
Bu prosesdə əmlakın istifadəsi ilə əlaqədar yarana bilən mənəvi və fiziki köhnəlmə riski lizinq alanda qalır. Buna görə də lizinq alan lizinq müqaviləsinin fəaliyyəti müddətində əmlakı nominal, balans və ya bazar dəyəri ilə almaq hüququna malikdir.

Maliyyə lizinqi böyük kapital qoyuluşları tələb edir və banklarla sıx

əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilir. Bir sıra ölkələrdə banklara yalnız maliyyə lizinqi ilə məşğul olmağa icazə verilir.

Sxem 1

Maliyyə lizinqinin sxemi (7)

Maliyyə lizinqi bir sıra əlamətlərinə görə fərqlənir.

Birinci, maliyyə lizinqində üç subyekt iştirak edir: lizinq əmlakını hazırlayan (satıcı); lizinq verən; lizinq alan.

İkinci, maliyyə lizinqi uzun müddətliyədir. Belə ki, lizinqin bu növü bir qayda olaraq 5 ildən 10 ilə kimi, bəzi hallarda isə 10 ildən çox olan müddətə həyata keçirilir. Maliyyə lizinqinin müddəti adətən əmlakın normativ xidmət müddətinə yaxın olur və ya həmin müddətlər üst-üstə düşür.

Üçüncü, maliyyə lizinqinin obyektini bir qayda olaraq bahalı əmlak olması ilə xarakterizə edilir.

Dördüncü, maliyyə lizinqi zamanı lizinq əmlakının yerləşdirilməsi, sazlanması, quraşdırılması, cari təmiri və ona texniki xidmət göstərilməsi kimi məsələləri istehsalçı həll edir.

Beşinci, lizinq obyektini olan əmlakı və istehsalçını (satıcı) seçmək hüququ lizinq alana məxsusdur. Başqa sözlə, lizinq alan ona lazım olan əmlakı göstərməklə istehsalçını (satıcı) seçir.

Altıncı, mühüm fərqləndirici cəhəti odur ki, əsas lizinq müddəti ərzində maliyyə lizinq müqaviləsini ləğv etmək və ya pozmaq olmaz. Əsas lizinq müddəti dedikdə, lizinq verənin çəkdiyi xərclərin əvəzinin ödənilməsi üçün lazım olan müddət başa düşülür. Lizinq ödənişləri də bu müddət əsasında hesablanır və tərəflər lizinq müqaviləsi müddəti ərzində qarşılıqlı hüquqi statusa malik olur.

Müddət başa çatdıqda lizinqalan lizinq əmlakını lizinq verənə qaytarmalı və ya yeni lizinq müqaviləsi bağlamalı və ya lizinq əmlakını qalıq dəyəri

əsasında satın almalıdır. Qeyd etdiyimiz kimi maliyyə lizinq müqaviləsinin müddəti təxminən lizinq əmlakının normativ xidmət müddətinə bərabərdir. Buna görə maliyyə lizinq müqaviləsinin qüvvədə qalma müddəti başa çatdıqda, lizinq əmlakı lizinq alanın mülkiyyətinə verilə bilər.

Qeyd edək ki, maliyyə lizinqi iqtisadi baxımdan (iqtisadi əlamətlərə görə) uzun müddətli bank kreditləşdirməsinə oxşayır. Buna görə də *maliyyə lizinqi bazarında banklar və maliyyə şirkətləri*, habelə banklarla sıx əlaqəsi olan *ixtisaslaşdırılmış lizinq şirkətləri* vacib rol oynayır.

Maliyyə lizinqi xüsusən də banklarla əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilir. Ona görə ki, lizinqin bu növü böyük məbləğdə kapital qoyuluşunu tələb edir.

Maliyyə lizinqinə həm də eyni zamanda *investisiya lizinqi* də deyilir (8,449). Belə ki, maliyyə lizinqi müvəqqəti olaraq sərbəst qalmış və ya cəlb edilmiş maliyyə vəsaitinin investisiya qoyulması deməkdir (9, 21).

Maliyyə lizinqi barəsində Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində geniş şərh olunaraq qeyd olunur ki, lizinq obyektinə mülkiyyət hüququ, bütün lizinq ödənişlərinin verilməsi ilə bağlı öhdəliklər yerinə yetirilərsə, lizinq müqaviləsinin müddəti başa çatmazdan əvvəl lizinq alana keçir. Bu, dispozitiv normadır. Belə ki, maliyyə lizinq müqaviləsində ayrı qayda da nəzərdə tutula bilər. Məsələn, müqavilədə nəzərdə tutula bilər ki, lizinq əmlakı sahibinə (lizinq verənə) qaytarılsın.

Maliyyə lizinqinin *predmeti kimi* yüksək likvidli əmlak çıxış edir. Bu da öz növbəsində riskin minimallaşdırılmasına səbəb olur.

Bank xidmətləri bazarının dərinləşməsinə paralel olaraq lizinq xidmətləri də genişlənməmişdir. Lizinq dolayı yolla kredit verilməsinin bir növü (əmtə formasında kredit) olduğu üçün o, həm də *kommersiya bankları* tərəfindən həyata keçirilir. Belə ki, banklar maşın və avadanlıq, nəqliyyat vasitələri və istehsal təyinatlı alətlərin uzunmüddətli icarəsini maliyyələşdirir. Bu zaman lizinqalan ilə bank arasında lizinq müqaviləsi bağlanılır. Lizinq prosesində banklar avadanlıq əldə etmək üçün müəssisəyə birbaşa kredit vermir və özü istehsalçıdan həmin avadanlığı əldə etməklə onu lizinqalana lizinq verir. Bu prosesdə *mülkiyyət hüququ* lizinq müddəti başa çatana qədər bankda qalır. Eyni zamanda bank kredit faizi deyil, lizinqə görə ödəniş formasında gəlir əldə edir. Lizinqalan üçün isə lizinq kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsinin spesifik forması kimi çıxış edir.

Bu gün **təhsil işçiləri** də kreditləşmənin alternativ forması olan lizinq sövdələşməsindən yararlanma bilərlər. Çünki lizinq sövdələşməsində təminat olaraq *lizinqin predmeti* əsas götürülür.

Bank lizinqi zamanı əmlak sahibinin (sahibkarın) ondan istifadə hüququ istifadəçiyə (lizinqalana) keçir və *spesifik maliyyələşmə sistemi vasitəsilə maliyyələşir*.

Nəticədə bank lizinqi standart və ya unikal avadanlığın, həmçinin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üçün texnoloji avadanlıqların əldə edilməsi

zamanı spesifik maliyyələşmə forması kimi çıxış edir.

Ölkə Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Strateji Yol Xəritəsinə əsasən ÜDM-da lizinq əməliyyatlarının payı 2020-ci ilə 2%, 2025-ci ilə isə 4% proqnozlaşdırılır.

Təhsil sistemində mövcud problemlərin həlli üçün aşağıdakı təkliflərin nəzərə alınması müsbət nəticələr verə bilər:

- ✚ *Təhsil bazasının imkanlarını nəzərə alaraq “**təhsil bankları**” və “**təhsil fondlarının**” yaradılması;*
- ✚ *Təhsil müəssisələri işçilərinin maliyyə vasitəçiliyinə çıxış imkanlarını yaxşılaşdırmaq məqsədilə maarifləndirmə işinin həyata keçirilməsi;*
- ✚ *Ali təhsil müəssisələrində “Bank lizinqi” üzrə fənnin tədrisinin təşkili;*
- ✚ *Ali təhsil müəssisələri işçilərinin ölkə daxilində və xaricdə müvafiq standartlara uyğun olaraq seminarlarda, simpoziumlarda, konfranslarda iştirakının təmin edilməsi;*
- ✚ *Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və müvafiq dəyişikliklərin aparılması;*
- ✚ *Gənc müəllimlərin maarifləndirilməsi və inkişafı ilə bağlı **tədris-metodik qurumlarının yaradılması** (regionlar da nəzərə alınmaqla);*
- ✚ *Ölkədə bank-maliyyə sektorun imkanlarından istifadə etməklə ölkənin ali və orta ixtisas məktəblərində bank işi və lizinqə aid marifləndirmə xarakterli təlimlərin keçirilməsi və mühazirələrin təşkil edilməsi;*
- ✚ *Qiyabi təhsil bölməsində distant təhsil modelinin tətbiq edilməsi;*
- ✚ *Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan təhsil işçilərinə kredit xəttinin açılması (güzəştli kreditlərin verilməsi);*

Beləliklə, Azərbaycanda təhsil sahəsində mövcud problemlərin həll edilməsi məqsədilə idarəetmə sisteminin daha səmərəli təşkilini, yuxarıda göstərilən və qeyd olunan təkliflərin reallaşdırılmasını zəruri hesab edirəm. Təhsil sistemində özəl ali təhsil müəssisələrinin maliyyələşdirilməsi üçün beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla prioritet istiqamətlər və vəsaitlər axtarılmalıdır.

Araşdırmalar göstərir ki, ölkədə bütövlükdə lizinq xidmətləri bazarının, o cümlədən bank lizinq bazarının inkişafı spesifik xarakterə malikdir. Lizinq bazarı banklar üçün geniş imkanlar açır. Bu, həm banklarda innovativ məhsul və xidmətlərin inkişafı, həm də iqtisadiyyatın özünün effektiv əsaslı inkişaf mərhələsinə keçməsi üçün zəruridir. İqtisadiyyatın innovasiya məhsullarına olan tələbi lizinq vasitəsilə ödənilə bilər ki, bu da ilkin mərhələdə banklar vasitəsilə maliyyələşdirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Образовательный кредит. И.А.Прахов, Е.В.Савицкая. Экономика образования. № 2, М., 2008, с.139
2. Системы финансирования высшего образования в зарубежных странах. Учеб.пособие. М.: РУДН, 2008. Г.А.Лукичев, В.М.Филиппов. с.43
3. Dövlət Statistika komitəsi. Statistika bülleteni 1995/2016, <https://www.stat.gov.az/source/education/>
4. Хойер В. Как делать бизнес в Европе. М.: Прогресс, 1990, с. 110; Газман В.Д. Лизинг: теория, практика, комментарии. Москва: Фонд правовая культура, 1997, с. 10-21; Кабатова Е.В. Лизинг: правовое регулирование, практика. М.: ИНФРА-М, 1998. с. 12-18
5. Zeynalov Z. Azərbaycanın bank xidmətləri bazarında lizinqin inkişafı məsələləri. Monoqrafiya, Bakı, 2018, s.45
6. Основы банковской деятельности/Под ред. К.Р.Тагирбекова. М., 2003, с.337
7. “Банковское дело”: учебник / О.И.Лаврушин, И.Д. Мамонова, Н.И. Валенцева и др. Под ред. засл.деят.науки РФ, д-ра экон.наук, проф. О.И.Лаврушина. 8-е изд.стер. М.: Кнорус, 2009.
8. Тынель А., Функ Я., Хвалей В. Курс международного торгового права. Мн., 2000, с. 449
9. Газман В.Д. Лизинг. М., 1997, с.21
10. Təhsil xərcələri: şəffaflıq və səmərəliliyin gücləndirilməsi istiqamətləri. R. Nəşənov, N. İbrahimova. Bakı, 2013. <http://cesd.az/new/?p=7712&lang=az>
11. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi 28 dekabr 1999-cu il tarixli 779 nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.
12. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalı üçün Strateji Yol Xəritəsi». Bakı, 2016, s.53-54
13. www.prezident.az
14. AR Mərkəzi Bankı www.cbar.az
15. AR Mərkəzi Bankı.Statistik bülleteni 09/2018
16. http://www.maarifci.az/tehsil_kreditleri/21-aciq-elan-sessiyalari.html

НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА ФИНАНСИРОВАНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ

З.Г.ЗЕЙНАЛОВ

РЕЗЮМЕ

Создание благоприятных инвестиционных и кредитных возможностей для человеческого капитала в условиях рыночных отношений является требованием современности. Финансирование высшего образования является наиболее важным событием в предоставлении образовательных кредитов.

Нынешняя ситуация заключается в оптимизации использования возможностей банковского кредитования для студентов, обучающихся на платной основе для оплаты стоимости обучения. Таким образом, современные банки должны поддержать создание формата сотрудничества между банком и студентами с учетом потенциала студенческого контингента в нашей стране, чтобы облегчить студентам и профессорско-преподавательскому составу доступ к кредитам и созданию условий для реализации этой возможности.

Ключевые слова: система образования, учитель, студент, образовательный кредит, банковский лизинг

NEW VIEW ON FINANCING OF EDUCATION

Z.H.ZEYNALOV

SUMMARY

Creating favourable investment and loan opportunities for human capital in conditions of development of market relations is a requirement of modern times. The most important event in funding higher education is the provision of educational loans.

In the current situation, it is optimizing the use of bank-loan opportunities for students studying on a paid basis to pay tuition fees. Thus, today's banks should support the establishment of **bank-student cooperation format** facilitate access to loans for students and teaching staff and enable the realization of this opportunity, taking into account the potential opportunities of the student contingent in our country.

Key words: educational system, teacher, student, educational loan, loan, lease